

7. Захаров В.Н. *История налогов в России. IX – начало XX в.* / В.Н. Захаров, Ю.А. Петров, М.К. Шаццлло. – М.: РОССПЭН, 2006.
8. Ровинский К. *Податная инспекция в России (1885-1910 гг.)* / К. Ровинский. – СПб., 1910.
9. *Учреждение должности податных инспекторов // Вестник финансов, промышленности и торговли.* – 1885. – № 27.
10. *Записка, найденная в бумагах Н.Х. Бунге.* – М.: Наука, 1991.
11. Кованько П. *Главнейшие реформы, проведенные Н.Х. Бунге в финансовой системе России* / П. Кованько. – К., 1901.
12. *Наказ податным инспекторам по губерниям Европейской России: Утв. Управляющим Министерством финансов 12 августа 1885 г.* // *Вестник финансов, промышленности и торговли.* – 1885. – Т.3.
13. Озеров И. *Основы финансовой науки* / И. Озеров. – М., 1914.
14. *Усиление состава податной инспекции // Вестник финансов, промышленности и торговли.* – 1897. – № 4.
15. *Положение о податных инспекторах и их помощниках [комментарии] // Вестник финансов, промышленности и торговли.* – 1899. – Т. 3. – № 32.
16. ЦДДАК. – Ф. 442. – Оп. 645. – Спр. 13. – 154 арк.
17. ЦДДАК. – Ф. 442. – Оп. 702. – Спр. 65. – 12 арк.

І.Г.Верховцева

СЕЛЯНСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В ІЗМАЇЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ БЕССАРАБІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Розвиток місцевого самоврядування в сучасних умовах не можливий без урахування досвіду його становлення у попередні епохи. Особливо актуальним у цьому контексті уявляється вивчення регіонального досвіду, оскільки специфіка історичного буття будь-якого краю, зумовлена чинниками природно-географічного і соціально-політичного характеру, впливала на розвиток інститутів самоврядування в регіоні, формувала традиції місцевого управління та самоорганізації населення.

Чималий дослідницький інтерес представляє місцеве самоврядування в Ізмаїльському повіті Бессарабської губернії Росії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Розташований повіт у південній частині губернії, на прикордонні з Румунією, до складу якої входив протягом 1861-1878 рр. [1, 92]. Російською Ізмаїльщина стала після перемоги у війні з Туреччиною 1877-1878 рр. Нова влада залишила тут незмінною систему місцевого управління, сформовану згідно з румунськими законами у попередній період історії краю. Вона різнилася від тієї, що діяла в інших регіонах імперії, оскільки місцеве самоврядування на Ізмаїльщині було організоване не за станowo-корпоративним, а за територіальним принципом. У сільській місцевості його можна вважати селянським, адже мешкали тут переважно селяни [2, 369]. До того ж, склад населення краю був поліетнічним: тут проживали представники слов'янських, романських, тюркських та багатьох інших народів, що, безумовно, справляло певний вплив на соціальні відносини в регіоні [3, 161].

Місцеве самоврядування на Ізмаїльщині кінця ХІХ – початку ХХ ст. привернуло увагу дослідників вже на початку ХХ ст. Дореволюційні історики відзначали територіальний принцип, за яким воно було

організовано, всестановий характер місцевих установ самоврядування, протиставляли їх станowo-корпоративному селянському самоврядуванню інших регіонів країни і певною мірою вважали взірцем, за яким доцільно було, на їх погляд, реорганізувати селянське самоврядування в Росії [4]. Радянські історики це історичне явище фактично обходили увагою, оцінки ними спроб царського режиму реформувати місцеве управління і місцеве самоврядування здійснювалися лише з позицій класової теорії [5], а регіональні відмінності просто не помічались, адже це не узгоджувалося з існуючою в СРСР уніфікованою системою місцевого управління. Новітні дослідники активно вивчають історію Ізмаїльщини, але місцеве самоврядування у цьому краї до поки що висвітлювалося побіжно і фрагментарно [1, 95]. Не ставлячи перед собою мету всебічного висвітлення проблеми, спробуємо визначити специфічні риси, що характеризують селянське самоврядування на Ізмаїльщині тієї доби, і на основі аналізу архівних матеріалів дати відповідь на запитання: чи є підстави вважати його таким, що суттєво різнилося у своїх реальних проявах від відповідного явища, яке функціонувало на решті території країни.

Ізмаїльський повіт був тою частиною Бессарабщини, яка з давніх-давен належала до найбільш „динамічних” у геополітичному відношенні регіонів Північно-Західного Причорномор'я. Особливе географічне розташування краю (на берегах Дунаю та Чорного моря, які часто виступали природними кордонами між державами) робило його зоною активних військових протистоянь між країнами, що змагалися за панування у Надчорномор'ї: Туреччиною, Росією, Молдавією, Румунією. Тільки у ХІХ ст. Ізмаїльщина чотири рази переходила зі складу однієї держави до іншої. Зрозуміло, що за таких умов в краї не могли сформуватися сталі традиції соціального життя, кожний новий політичний „хазяїн” проводив власну соціальну політику та сприяв заселенню краю або представниками тюркських, або романських, або слов'янських народів. У результаті Ізмаїльщина стала складовою слов'яно-романото-тюркського прикордоння; історична доля привела сюди і чимало інших вигнанців, які тікали від соціальних, релігійних утисків зі своєї історичної батьківщини [3, 164; 6, 82].

Краї не мав природних копалин, частими були посухи, окремі його ділянки представляли собою солончаки, придатних для орного землеробства земель було мало. Скотарство (дрібне, переважно вівчарство), городництво, бахчівництво, садівництво, рибальство були поширеними способами господарювання. Їхня продукція задовольняла потреби місцевого населення, але не носила стратегічного характеру, що сприяв би експорту і міг дати потужний імпульс розвитку міжнародної торгівлі у регіоні.

Важливими рисами природно-географічного становища Ізмаїльщини є розташування на важливих геополітичних магістралях континентального масштабу, на берегах комунікаційних і торговельних артерій – ріки Дунай та Чорного моря. Входження краю до складу Росії у 1878 р. стало початком тут певної соціально-політичної стабілізації і мало сприяти утвердженню імперії у Причорномор'ї, її просуванню на Балкани та Близький Схід. Зважаючи на останнє,

слід зазначити, що при виробленні системи місцевого управління у новоприєднаному регіоні російська влада мусила враховувати специфіку етнокультурного буття краю і докласти зусиль, аби запобігти появі на своїх південно-західних кордонах вогнища конфліктів чи-то на соціальному, чи-то на етнічному, чи-то на релігійному ґрунті. Адже на Ізмаїльщині з її поліетнічним складом населення в різних частинах повіту мешканці на різних, зумовлених історичними обставинами, засадах користувались чи володіли землею, об'єднувались у колонії, мали різні права в господарському і соціальному житті.

Не менш важливим аргументом, який змушував місцевих урядовців шукати адекватні форми управління краєм, була необхідність якнайшвидше налагодити виконання ними фіскальних функцій. Ураховуючи це, радикальна руйнація і реорганізація місцевого управління тут загрожувала виконанню цього важливого державного завдання і соціальної стабільності у регіоні. Саме на цьому часто наголошується в документації місцевого справочинства розглядуваної доби: чиновники різних рівнів та представники поліцейсько-адміністративного апарату постійно нагадують управлінцям низових ланок адміністрації, що основними завданнями їх діяльності є чітке і ретельне ведення фінансової документації, неухильний контроль за сплатою населенням податків та виконань натуральних повинностей [7, 2]. Серед останніх чільне місце у цьому прикордонному, важливому з точки зору реалізації стратегічних планів імперії, краї були повинності щодо облаштування шляхів сполучень [8, 2].

За румунськими законами 1864 та 1874 рр., усе населення Ізмаїльщини об'єднувалось у громади-комуни, будь-який мешканець краю мав обов'язково бути приписаним до певної комуні і сплачувати відповідні податки. Кожна комунa – чи-то міська (об'єднувала населення міста та прилеглих територій), чи-то сільська (об'єднувала населення одного або кількох селищ) – були самостійними юридичними особами, формально – установами всестанового характеру, але у сільській місцевості, як зазначалося вище, вони фактично були установами селянського самоврядування. В межах Ізмаїльського повіту існувало 108 сільських комун. Управлялася комунa комунальною радою в складі 9-17 осіб. Ради обирались усіма членами комуні, які досягли 21 року, мешкали у комуні не менш двох років та сплачували державі належні податки [4, 181]. Виборці розподілялися на дві колегії, залежно від суми сплачуваного податку; вибори проводилися раз на чотири роки. Очолював комунальну раду примар, його особа затверджувалася губернатором. По затвердженні примар ставав представником місцевої адміністрації, отримував платню з комунального бюджету. Таким же місцевим чиновником низового рівня ставав комунальний писар, який, як і примар, отримував відшкодування з комунальних фінансів за виконання своїх обов'язків [4, 182; 9, 1-9].

Самостійність комуні проявлялась у її праві вирішувати деякі питання, зокрема, утримання місцевої церкви, священників, при чому жодний член комуні не міг бути примушений утримувати служителів та установи культу конфесії, до якої не належав; утримання соціально незахищених членів,

приміром, дітей-сиріт, опіка над майном яких була важливою справою, що постійно перебувала під контролем комунальної ради та рішення з якої виносилися загальними зборами членів комуні. Не менш важливим напрямом діяльності комуні була опіка ефективністю місцевого господарства, застосування заходів щодо підвищення аграрної культури. Фінанси комуні склалися з 20-відсоткових відрахувань від загальної суми прямих державних податків, що стягувалися з населення, та від надання в аренду закладів, які торгували міцними напоями [4, 182]. До обов'язкових для комуні видів діяльності, що були визначені румунськими законами і залишилися без змін по входженню краю до складу Росії, були утримання комунального управління, початкових шкіл, громадських будівель, цвинтарів, видатки на фінансове і загалом господарське планування та справочинство. Також, за згодою адміністрації, комунa мала право запроваджувати додаткові податки [4, 183].

Дореволюційні історики зазначають, що, на відміну від інших регіонів Росії, мешканці Ізмаїльщини мали більше прав у вирішенні проблем свого життя, при чому усі члени комуні мали рівні права в комунальному самоврядуванні. В Росії після запровадження селянського самоврядування у 1861 р. селяни зазнавали надмірної опіки та адміністративного контролю з боку місцевих управлінців. Сільські сходи під впливом писаря (часто єдиного писемного серед місцевих мешканців), сільського та волосного старост носили суто формальний характер, а повітове та губернське земства не мали жодних способів впливу на функціонування волосних і сільських установ самоврядування. Натомість, на Ізмаїльщині аналоги загальноросійських земських установ – земські ради та „непремінні земські комітети” разом із місцевими комунами становили єдину систему „земсько-господарського управління місцевістю” [4, 180-182].

Це, на наш погляд, дійсно на формальному рівні включало селян Ізмаїльського повіту до складу системи установ місцевого самоврядування. Проте у реальному житті селянське самоврядування тут у розглядуваний період, як і в інших регіонах Росії, зазнавало надмірних контролю та тиску з боку поліцейсько-адміністративних установ. Приміром, поліцейське керівництво змушувало примара та сільського старосту виконувати певні поліцейські функції у межах комуні чи села, жорстко контролювало та регламентувало виконання ними усіх обов'язків, оскільки ті вважались представниками місцевої адміністрації [10, 3-17]. Чиновники освітнього відомства також доволі прискіпливо контролювали і по суті управляли освітньою діяльністю комуні, примушуючи примара впливати на рішення комунального сходу щодо освітньої діяльності в місцевості [11, 3]. Через це самостійність комуні у вирішенні деяких питань зводилася нанівець. Особливо жорстким за діяльністю комуні був контроль з боку бюрократичних і поліцейських установ у справах землекористування і, як зазначалося вище, виконання фіскальних функцій [7, 48]. Усе це, на наш погляд, робило комунальне самоуправління на Ізмаїльщині складовою місцевого поліцейсько-адміністративного апарату, а селянське самоврядування в регіоні – малоефективним інструментом соціальної активізації населення,

О. В. Волос

3 ІСТОРІЇ ПРИВАТНОГО КІННОЗАВОДСТВА ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (II ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

втім – як і в інших регіонах Росії тими часами, головним чином через надмірний контроль та адміністративний тиск з боку управлінських структур краю.

Отже, підстав вважати селянське самоврядування в Ізмаїльському повіті у розглядану добу таким, що суттєво різнилося від відповідного у решті регіонів імперії, на наш погляд, мало. Важелів впливу на діяльність установ самоврядування на селі у мешканців Ізмаїльщини через неписьменність селян, традиціоналізм та консерватизм, низький рівень громадської активності та культури загалом було не більше, ніж у селян переважної більшості інших повітів Росії. Ба, навіть після 1878 р. їх дещо у чому стало більше: зокрема, примара відтепер не призначали місцеві посадовці, як це було у румунські часи; він обирався на загальному комунальному сході і лише потім затверджувався місцевою адміністрацією (губернатором) [4, 182]. Відмінності ж у функціонуванні установ селянського самоврядування на Ізмаїльщині зводилися переважно до тих принципів, за якими вони створювались. Дійсно, у цьому краї з його специфічними етнокультурними умовами саме територіальний принцип організації місцевого самоврядування найбільше відповідав нагальним завданням швидкого налагодження функціонування фіскальної системи та запобігав соціальним конфліктам. В цьому контексті перспективним в плані подальшої наукової розробки уявляється питання регіональних особливостей нормативно-правової бази місцевого самоврядування на Ізмаїльщині, пов'язаної з етнокультурними особливостями соціального буття краю.

Південноукраїнські степи до цього часу зберігають славі традиції кіннозаводства. Про людей, що належали до різних станів та присвятили своє життя розведенню коней, ми знаємо дуже мало. Дослідження матеріалів з історії конярства Південної України лише відкриває одну з сторінок минулого Степового Побужжя. Природно-історичні та економічні умови України сприяли розвитку цієї галузі тваринництва. Протягом XIX століття в державі відбувся процес формування ряду інституцій, які займалися питаннями конярства: кінні заводи, земства, сільськогосподарські товариства.

В сучасних умовах інтерес до накопиченого в минулому цими установами досвіду зростає. Ідеї, що були ними розвинуті, є вагомими й сьогодні. З огляду на це вивчення історії конярської справи на регіональному рівні, дослідження еволюції наукових ідей з питань конярства доповнює загальну історію господарського розвитку України.

Метою цієї статті є розгляд внеску окремими відомими землевласниками Херсонської губернії у справу впровадження та пропаганди досягнень й досліджень в галузі конярства. Обмірковування цього процесу вимагає вирішення таких завдань: вивчення стану наявної джерельної бази з означеної проблеми; дослідження та оцінка внеску приватних осіб краю у розвиток конярської галузі в степовій Україні; узагальнення досягнень та успіхів південного регіону в цій галузі тваринництва у визначений історичний період.

Останнім часом в українській історичній науці популярними стали дослідження історії розвитку різних галузей господарської діяльності на місцевому рівні, в яких висвітлено соціально-економічні, культурологічні аспекти історії регіонів. Саме тенденція до вивчення минулого регіонів сприяла появі робіт, що значно розширили фактологічну базу даних про економічний та соціальний розвиток українських земель.

Усю літературу за хронологічним принципом умовно можна розподілити на кілька періодів: дореволюційний, радянський, сучасний. Серед видань загального характеру, що були присвячені конярству в Росії, слід згадати працю І. К. Мердера, в якій проаналізовано стан російського конярства в різні історичні періоди, розглянуто особливості управління цією галуззю в XIX столітті, викладено заходи, що сприяли розвитку приватного кіннозаводства, описано різні породи коней, розведенням яких займалися в російській державі. Автор праці сам визнавав, що для написання у нього було мало історичних джерел, оскільки архів з історії конярства Росії згорів в 30-х роках XVIII століття. Однак загальні тенденції розвитку галузі автором відстежені та проаналізовано [1]. Дослідження XIX століття характеризуються тим, що автори були безпосередніми свідками подій. Чимало робіт присвячено сільськогосподарському виробництву, окремим галузям, що розвивали в своїх маєтках відомі землевласники південної України в той час. Серед

1. Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. – Одеса: Астропринт, 2002.

2. Корнилович С.И. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана сего края, составленное при гражданской съемке Бессарабии производившей по Высочайшему повелению размежевания оной на участки с 1822 по 1828 год. – Аккерман: Тип. И.М.Гринштейна, 1899.

3. Верховцева И.Г. Украинское Придунавье – славяно-романо-тюркское пограничье: базовые факторы формирования коллективной идентичности населения // Актуальные проблемы социологии, политологии, философии и истории: материалы международной заочной научно-практической конференции (19 декабря 2011 г.). – Новосибирск: Изд. „Сибирская ассоциация консультантов“, 2011.

4. Гессен И.В. Сельская коммуна в Измаильском уезде Бессарабской губернии // Мелкая земская единица: Сборник. – СПб.: б. р. – С. 179-185.

5. Бондаревський А.В. Волосні управління і становище селян на Україні після реформи 1861 року. – К.: вид-во АН УРСР, 1961.

6. Верховцева І.Г., Дізанова А.В. Українське Подунав'я як історико-культурний регіон // Гуржійські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2009.

7. Комунальна установа „Ізмаїльський архів” (Далі – КУІА). – Ф. 775. – Оп.1. – Спр. 2.

8. КУІА. – Ф. 781. – Оп.1. – Спр. 1.

9. Румынский устав об общинах городских и сельских 1864 г. (с изменениями, введенными Законом 13 марта 1874 г.). – Болград: Тип-я Красиловского, б.р.

10. КУІА. – Ф. 533. – Оп.1. – Спр.53.

11. КУІА. – Ф. 781. – Оп.1. – Спр. 5.